

УДК 930.1(477)

Олег Полянський
НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ПІЗНАВАЛЬНІ
МОЖЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОГЛЯДУ НА
ВІТЧИЗНЯНУ ІСТОРІЮ

У статті аналізується широке коло питань, пов'язаних з науковими та пізнавальними можливостями національного погляду на вітчизняну історію.

Ключові слова: інтерпретація історичного процесу, вітчизняна історія, національна точка зору, постмодернізм, І. Гирич, концептуальні проблеми історії України.

Актуальність теми визначається необхідністю систематичного аналізу новітніх тенденцій у світовій та українській історіографії, дослідження концептуальних проблем історії України з національної точки зору, зважаючи на спроби її інтерпретації з ліберально-космополітичних позицій, а також поширення аматорських псевдонаукових версій.

Метою статті є на основі праць І. Гирича детально проаналізувати та висвітлити новітні тенденції в українській історіографії, показати наукові та пізнавальні можливості національного погляду на вітчизняну історію, а також критично розглянути т. зв. постмодерністські інтерпретації історії України.

Історія України – як наукова та навчальна дисципліна, сьогодні є полем битви не лише між політиками, а й істориками, які сповідують різні, інколи діаметрально протилежні, методології дослідження й методики викладання. Ситуація ускладнюється ще й тим, що заняття історією приваблюють дедалі ширші кола аматорів, які вважають своїм «патріотичним обов'язком» не тільки усно коментувати ті чи інші питання історичного минулого, а й у книжковому форматі викладати своє бачення, не просто краєзнавчої тематики, а й концептуальних проблем історії України. Серед цієї автури можемо зустріти осіб, що не мають жодного відношення до «історичного цеху», які, навіть не підозрюють, що історична наука, як врешті будь-яка інша, має свій інструментарій,

свою методологію дослідження, без оволодіння якими такі аматорські писання не мають наукової вартості. Хочу наголосити – не знаю істориків, які б видавали книжки з інженерії, медицини, математики, біології чи хімії, але доволі часто надibuю в книгарнях «історичні фоліанти» авторами яких є особи різних неісторичних професій. Якщо б йшлося лише про задоволення «історичних амбіцій» цих авторів – це б могло б вважатися їхньою особистою справою, але кількість таких, здебільшого дилетантських, «історичних опусів» з року в рік зростає, навіть більше – вони настирливо нав'язують читачеві, а загалом і суспільству, свою, переважно хибну версію або інтерпретацію історичних процесів. Ці, далекі від науковості, трактування приводять до появи чергових фальсифікацій історії України.

Але метою даної статті не є огляд саме таких текстів. Хочемо проаналізувати дві книжки історика Ігоря Гирича «Концептуальні проблеми історії України» [1] та «Історичні причини наших поразок і перемог» [2], в яких автор намагався не просто порушити актуальні проблеми історії України, а подивитися на них очима українця. Власне такий підхід нині набуває особливого смислового навантаження, оскільки деякі історики й надалі намагаються висвітлювати історію України використовуючи застарілу методологію т.зв. формаційного підходу й теорію класової боротьби для пояснення історичних процесів [3], або як пише К. Галушко, розглядаючи російськомовний посібник «Очерки истории Украины» [4]: «українська навчальна література з історії, мабуть, із 1953 р. не «збагачувалася» таким бездарним, недолугим та відверто ганебним для вищої освіти цивілізованої країни продуктом. [...] Я просто не знаю, як критикувати чи оцінювати такий виклад історії. Він просто перебуває в іншому історичному періоді, якійсь іншій геологічній епосі. Найближчий аналогічний текст – «Короткий курс історії ВКП(б)» у редакції 1938 року. Читати це як новотвір 2010-го – все одно, що побачити на Хрещатику динозаврів» [5, с. 48-50].

Водночас появилися праці в яких історія України трактується в руслі глобалістсько-космополітичних концепцій «поліетнічності й мультикультурності» України, заперечуючи при цьому пізнавально-наукові можливості національного погляду на вітчизняну історію. Нам уже доводилося порушувати ці питання

[6,7,8]. Тому, продовжуючи і розвиваючи дану проблематику, проаналізуємо дві згадані праці І. Гирича, які репрезентують національне бачення українського історичного процесу.

Книжка «Історичні причини наших поразок і перемог» - це двадцять п'ять історичних есеїв, у яких дослідник в максимально сконденсованій формі викладає квінтесенцію української історії. У передмові автор наголошує на тому, що причини наших прорахунків, невикористаних можливостей та поразок закорінені в минулому, тобто: «сучасні українці не мають спільного сприйняття минулого». Іншими словами – сьогодні в українців відсутня спільна історична пам'ять, а відповідно й історичні знання, немає спільних історичних традицій, єдиної мови та помісної церкви. Вони по-різному оцінюють своє минуле, дивляться на сучасне й бачать спільне майбутнє. Тому має рацію Ігор Гирич, коли пише про парламентські й президентські вибори, як історико-ментальний і цивілізаційно-культурний вибір українців, підкреслюючи при цьому, що «кордони між електоральними симпатіями співпадають з кордонами Речі Посполитої середини XVII ст.» [2, с. 7]. По-іншому – все, що на захід від цього кордону мислить себе в європейській перспективі, а на схід – орієнтується на євразійську, а точніше російську модель, таку собі «советського» штибу Азіопу.

Багато уваги в книзі присвячено проблемам історичної пам'яті. Дослідник підкреслює, що «націю формує спільна історична пам'ять, що включає в себе однаковий для кожного члена спільноти набір позитивних і негативних героїв, спільні героїчні події й чини та спільні трагедії минулого» [2, с. 129]. Чи маємо ми таку спільну для всіх громадян України історичну пам'ять? На жаль – ні! Тому, поки існує амбівалентність історичної свідомості українських громадян говорити про міцну державу й поступ в економічному і культурному розвитку України не доводиться.

Проблемі формування історичної пам'яті присвячений також майже стосторінковий розділ книги Ігоря Гирича «Концептуальні проблеми історії України» [1, с. 56-151], у якому йдеться про роль шкільної освіти та шкільних підручників у цьому процесі. Автор наводить цікавий і повчальний вислів канцлера О. фон Бісмарка з приводу перемоги Німеччини у війні за її об'єднання: «Війну виграв німецький вчитель». У наших реаліях, очевидно, війну за утвердження національної держави може виграти вчитель історії

України. Адже саме історична пам'ять та історичні знання сприяють спільним уявленням про минуле, коли суспільство виробляє певний узагальнений стереотип ставлення до історичних подій й історичних персонажів.

Дослідник звертає увагу, що історична пам'ять є однією із складових частин національної свідомості. Передусім актуальним є висновок про те, що спільність історичної долі й національного почуття, які ґрунтуються на спільній історичній пам'яті, є головним чинником формування нації, свідомого вибору своєї національності. На жаль, існування різних історичних пам'ятей в різних частинах України є причиною її роз'єднаності й своєрідного поділу на два головних регіони, один з яких орієнтується на українські європейські, а другий – російсько-радянські євразійські цінності. Причини такої роздвоєності І. Гирич вбачає в історичному минулому, а саме в територіальній розчленованості українських земель і входження їх до складу різних держав. Так, західноукраїнські землі тривалий час перебували у межах, як пише історик, європейської ойкумени, населення їх негативно ставиться до тоталітарних практик комуністичного режиму. Натомість жителі сходу і півдня України постійно перебували під впливом євразійського авторитарного способу життя і були частиною російського ментального простору, тому не мислять себе поза межами світогляду радянської людини і вважають сімдесят років СРСР «нормальним» часом свого історичного буття.

Ці концептуальні висновки вченого, дозволяють говорити про фактичне існування в Україні двох націй, які по-різному оцінюють своє історичне минуле, мають різні історичні традиції, користуються різними мовами, мають різну конфесійну приналежність і по-різному бачать своє майбутнє. Така максимально песимістична оцінка сучасного стану т.зв. політичної української нації дає можливість історикам, політологам і, загалом, суспільствознавцям, ще раз прискіпливо подивитися на існуючі принципи розбудови сучасної української держави й проблеми етноцентризму, поліетнічності й мультикультурності України

У книзі «Історичні причини наших поразок і перемог» І. Гирич аналізує питання про національну систему освіти й проблему формування української моделі свідомості, підкреслюючи, що саме історична пам'ять є основою останньої.

Очевидно, що у формуванні та утвердженні української моделі свідомості важливу роль відіграють національна школа і національні підручники. Зауважимо, що лише з 1991 р. можемо говорити про спроби створити українську систему історичної освіти. Власне таку національну систему, і не лише історичної освіти, в різні способи намагаються ліквідувати – починаючи від колишніх і новітніх «москвофілів» і до постмодерних ліберально-глобалістських космополітів. Саме тому йде така запекла боротьба, чи навіть битва за історію України, передовсім як навчальний предмет у школах та вищих навчальних закладах. Звідси причина появи таких ідей як спільні підручники, викладання матеріалу з історії України у курсі всесвітньої історії, відмова від національного погляду на власну історію, шкідливість етноцентризму й т.ін. В цьому контексті висновок І. Гирича, що «успіхи будь-якої держави на шляху до прогресу оцінюється тим, скільки десятиріч і сторіч молода генерація здобуває знання з історії за своїми підручниками, що вчать історії з національної точки зору» [2, с. 103-104] є надзвичайно актуальними в умовах нинішньої політичної та освітньої ситуації в Україні.

У зв'язку з цим в роботі «Концептуальні проблеми історії України» чимало місця займає висвітлення питання про те, чому необхідно переосмислювати минуле і навіщо переписувати історію. Автор вважає, що це потрібно насамперед для формування етно-національної історичної пам'яті й консолідації суспільства за національною ознакою. Важливу роль у цьому відіграли М. Максимович, М. Костомаров, В. Антонович, М. Драгоманов, М. Грушевський, В. Липинський, Д. Донцов, Р. Бжеський (Млиновецький) та ін. При цьому Ігор Гирич зауважує, що в Україні др. пол. ХІХ ст. «речником національного відродження виступала не землевласницька чи продукуюча верстви, як у поляків чи чехів, а академічна інтелігенція, представлена передусім істориками – викладачами університетів або публіцистами [1, с. 53]. Для них історична наука була джерелом конструювання минулого українського народу, засобом доведення собі і сусідам існування в минулому повноправної нації, яка лише через утиски держав сусідніх панівних націй не змогла витворити свою окремішню державу, - підкреслює вчений.

В книзі також порушується важлива концептуальна проблема неукраїнського характеру міст в Україні, що на думку автора стало однією з причин поразки Української національної революції 1917-1921 рр. Взагалі, варто більше уваги приділити питанню неповної соціальної структури української нації, адже в окремих регіонах нечисленною, а то й цілком відсутньою була верства українських землевласників, згодом підприємців. Аналогічною була ситуація з українською інтелігенцією, робітництвом. На відміну від європейських народів, де процеси національного відродження були пов'язані насамперед з містом, українці й на початку ХХ століття залишалися в основному селянською нацією. Наприкінці ХІХ ст. 74% населення України склали селяни. В містах проживало тільки 16 % українського населення. Робітництво в Україні теж здебільшого було неукраїнським: серед шахтарів, росіяни склали 70%, металістів – 69 %, на залізниці 48, 8 %. Більшість інтелігенції в Україні також була неукраїнського походження: лише 16% юристів, 25 % вчителів і лише 10% письменників були українцями [9, с. 4; 10, с. 181-182].

Впродовж усього ХІХ і початку ХХ ст. село і місто в Україні нагадувало, пише І. Гирич, дві несполучні між собою судини, які жили в різних суспільно-культурних традиціях. Міське населення перебувало під ментальним впливом російських столиць, село жило у стихійній українській народній традиції, яку мало захопила хвиля капіталістичного розвою і нових духовних течій доби. Доречі, на цю особливість звертає увагу і Я. Грицак, який зазначає, що індустріалізація й урбанізація дуже слабо зачепила українців, що у своїй більшості лишалися селянською нацією. Українські селяни не поспішали шукати роботи на промислових підприємствах, а воліли застосовувати свої сили у сільському господарстві. У зв'язку з цим деякі дослідники навіть припускають принципове несприйняття українцями ідеї модернізації.

Аналізуючи проблеми соціальної структури української нації слід врахувати висновки Н. Яковенко, яка оцінюючи внесок українського боярства-шляхти у вітчизняну історію наголошує, що «на долю боярсько-князівської еліти впродовж ХІV – початку ХVІІ століття випала зовні малопомітна, але вельми важлива роль підмурівка, який забезпечив цілісність українства як такого. [...] Починаючи від князівського шабля, і йдучи вниз, до шляхти,

вперше утвердилися рицарські засади вірності, звитяги та честі як усвідомлена позитивна норма поведінки. Розвинуте почуття власної гідності зіперте в підоснові на елітарному рицарському кодексі перетекло від шляхти до козацтва, а з козацького середовища, своєю чергою, - у близькі йому ширші маси низів, для яких козак був символом і еталоном вільної людини. Можна обережно припустити, що в перспективі це мало позначитися на позитивній моделі національного характеру. [...] Підсумовуючи, можна стверджувати, що українській родовій еліті історична доля відвела функції охоронця та гаранта цілості свого народу» [11, с. 299].

На рицарський, військовий характер української еліти протягом багатьох століть звертає увагу дослідник О. Однороженко: «Впродовж століть суспільно-політична еліта нашого народу незмінно мала військове походження. [...] Українська (руська) земля народжувала лише такі еліти, які були здатні ніколи не випускати з рук зброю та весь час бути напоготові до військових дій. [...] Саме ця постійна змобілізованість і визначала ті особливості, що відрізняли Русь (Україну), руський (український) народ та його суспільно-політичний провід від решти європейських країн. [...] В українських (руських) державних утвореннях аж до кінця XVIII ст. біля державного керма неодмінно перебували верстви, що мали мілітарне походження і чия військова вправність та самовідданість забезпечили нашому народові право на життя та розвиток» [12, с. 8, 11, 13]. І далі важливий висновок: «Представники традиційних військових еліт перебували у перших лавах борців за національне визволення України. Тому природно, що саме ці верстви нашого народу зазнали найбільших втрат у військовому протистоянні з зовнішніми агресорами та від репресивних дій більшовицького режиму. Життя більшості цих людей склалося так само трагічно, як і доля їхньої Вітчизни XX ст.» [12, с. 346].

У книзі «Історичні причини наших поразок і перемог» І. Гирич наголошує ще на одній, пов'язаній з елітою, проблемі – постійному її впливу в сусідні імперські нації. На його думку, перехід еліти до інших державних націй був однією з причин української бездержавності в нові і новітні часи. «Спольщення або зросійщення представників української знаті, землевласницької

верстви впродовж XVI – XIX ст., - пише він, - постійно призводила до «обезголовлення» суспільства» [2, с. 41]. З цього приводу в дослідженні наводяться яскраві приклади Яреми Вишневецького та його сина Михайла, якого за заслуги батька у війні із схизматиками обрали польським королем, у той час як дід Яреми – Дмитро Байда Вишневецький (напевно точніше – Вишнівецький) – був засновником запорозької фортеці на о. Хортиця.

Допомагали розбудовувати російську імперію, хоча не зрікалися свого українського походження С. Яворський, Ф. Прокопович, О. Безбородько, Д. Трошинський, В. Кочубей, П. Завадовський, І. Гудович, А. Милорадович, П. Коропчевський, М. Миклашевський, В. Туманський, Я. Завадовський, О. Лобисевич, В. Кукольник, І. Орлай, М. Балудянський, П. Лодій та багато інших [9, с. 28-29].

У даному контексті заслуговує на увагу теза Я. Грицака: «Забувається, однак, з якою готовністю й запопадливістю українські еліти допомагали будувати цю імперію у XVIII столітті – до тої міри, що історію постання Російської імперії можна назвати також й українською історією [...]. Українцям належить винятково важлива роль як у побудові, так і розвалі Російської імперії...» [13, с. XI].

Її поглиблюють роздуми А. Каппелера, який вважає, що адміністративне приєднання Гетьманщини не слід відокремлювати від соціальної інтеграції, поступового уподібнення соціальної структури російським зразком. Поступова ліквідація автономії не відбувалася б так гладенько, якби їй не підіграла козацька верхівка. «Росія, - зазначає він, - надавала привілеї та матеріальну власність козацькій верхівці, а та, в свою чергу, зголошувалася на втрату своєї адміністративної та політичної автономії. [...] Таким чином у Російській імперії повторилося те, що трапилося з українською аристократією два сторіччя тому – в Речі Посполитій: соціальний підйом до пануючої верхівки, що супроводжувався культурною асиміляцією. Втім, спогади про часи автономії Гетьманщини збереглися серед еліти Лівобережної України, а її патріотизм став важливою основою сучасної української національної свідомості» [14, с. 84, 85].

Своє розуміння цих складних процесів має К. Галушко, який наголошує, що сумна доля української автономії визначалася

ходом становлення російського абсолютизму і наприкінці XVIII ст. малоросійська ідентичність перетворилася не в національну, а в локальну (в межах Російської імперії) – своєрідний «земельний патріотизм» [15, с. 261, 271].

Але найдокладніше цю проблему дослідив З. Когут, який вдало зауважив, що тодішній українській еліті успішно вдалося знайти своє місце в імперському культурному просторі й інтеграція та часткова асиміляція української еліти в суспільство Російської імперії великою мірою вплинули на подальший розвиток України – асиміляція національної еліти іншою культурою означала втрату національного політичного представництва [16, с. 79].

І. Гирич в цьому контексті пише про «подвійну самоідентифікацію чи лояльність», які він вважає вимушеною рисою суспільних умов Російської та Австро-Угорської імперій і намагається побачити в цьому крім негативів й певні позитиви т. зв. «прихованої українськості». Він зауважує, що усі діячі національного руху XIX ст. були на службі у «царя батюшки» і вимушене «колаборанство» - це нещастя інтелектуалів недержавної нації: «Подвійна лояльність – неодмінна риса еліти будь-якої приєднаної до імперії території» [2, с. 22].

Варто звернути увагу, що т.зв. «вимушену колаборацію» з радянським режимом нині дехто намагається пояснити литовським суспільно-політичним контекстом: «[...] лише в Литві литовці, справжні патріоти своєї Батьківщини, після прилучення Литви до СРСР свідомо йшли на партійну роботу на всіх рівнях, щоб таким робом не давати можливість різнорідним забродам панувати у себе» [17, с. 7].

Але повернемося до аналізу праць І. Гирича: обидві його книжки порушують важливі концептуальні проблеми історії України, на які автор намагається подивитися з національної точки зору, визначити історичні причини наших поразок і перемог, з'ясувати в які періоди Україна була суб'єктом, а коли об'єктом історичного процесу. Дослідник розглядає згадані вище проблеми в максимально стислій формі, але чітко розставивши акценти. Тож перегорнувши останні сторінки рецензованих праць І. Гирича ще раз переконуємося, що ми – українці, народ який має півторатисячолітню історію й багатовікові державницькі традиції.

Щоправда, проблему етногенезу українського народу автор не розглядає окремо, а його книжка «Історичні причини наших поразок і перемог» відкривається розділом про географічне положення України, яке він окреслює формулою «на грані двох світів» і зв'язку з цим через сусідство зі степом, відводить Україні місійну роль заборона, охоронця європейської цивілізації перед кочівниками.

Принципово важливим є трактування І. Гиричем терміну «Київська Русь», який він вважає штучним, введеним в науковий обіг російською історіографією. На його думку: «цілком правомірним є вживання до давньоруського часу історії терміну «давньоукраїнська історія» й відповідно використання понять «давньоукраїнські князі», «давньоукраїнська мова» для періоду до XIII ст. [2, с. 16-17]. Ці міркування дослідник обґрунтовує, посиляючись на праці відомих істориків. Так, пише він, П. Куліш доводив протоукраїнське підґрунтя билинного епосу, М. Костомаров і В. Антонович стверджували існування психоетнічного розрізнення між українським і російським етносом до часів монгольського завоювання, а П. Житецький і А. Кримський довели, що мешканці Києва розмовляли протоукраїнською мовою ще до XIII ст., Ф. Вовк намагався на антропологічному рівні показати відмінність між жителями Північної та Південної Русі.

Безумовно, що ключове значення для з'ясування питання про етнічну приналежність Давньоруської держави мала праця М. Грушевського «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства», в якій видатний історик науково довів не лише окремішність історичного розвитку українського і російського народів з давньоруських часів, а й український характер давньоруської держави. Так, він підкреслював: «Ми знаємо, що Київська держава, право, культура були утвором одної народности, українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської. [...] Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII в., потім литовсько-польський XIV-XVI в. Володимиро-московська держава не була ані спадкоємицею, ані наступницею Київської, вона виросла на своїм корені і відносини до Київської можна б скорше прирівняти, напр., до відносин Римської держави

до її галльських провінцій. [...] Не можна включати Київської держави в історію великоруської народности» [18, с. 8].

Давньоукраїнська державна традиція, зазначає І. Гирич, була перервана монголо-татарською навалою: «Україна стала територією, на якій впродовж п'яти століть після 1240 р. регулярно «перемелювалися» щоразу нові і нові кочові орди. І це один з найбільших історичних внесків нашого народу, який, ставши форпостом Європи, зупинив номадну агресію в країні Європи» [2, с. 20]. До-речі, малознаний український історик Омелян Терлецький присвятив цій проблемі окрему монографію «Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками», наголошуючи: «Двадцять сім поколінь українського народу мало перед собою боротьбу зі степовиками. Це немаловажна праця в історії людства! І під цим оглядом ні один народ східної Європи не може рівнятися з українським» [19, с. 88].

Так, справді, тема боротьби Русі-України з кочівниками, яку такі сучасні відомі дослідники як Я. Дашкевич [20] та Н. Яковенко [21] окреслили визначенням «Україна між Сходом і Заходом», впродовж останніх півтора століття аналізувалося багатьма вченими. Ще П. Куліш афористично сформулював проблему: «Україна лежить головою до Європи, а ногами до Азії». А далі – М. Грушевський, С. Рудницький, В. Липинський, О. Пріцак та ін. у своїх працях розкрили різні аспекти цього питання. Підсумовуючи його можна погодитися з висновками Н. Яковенко, яка звертає увагу, що в сучасній українській історіографії є три групи, чи як вона пише «три потоки», дослідників даної проблеми, які різняться між собою не лише віком, а й відмінністю концептуальних підходів. Сама Н. Яковенко вважає, що «заперечувати в давній історії України фактор Сходу – не лише візантійського [...] чи російського [...], але також тюркського – абсурдно. Кожен зі «Сходів» залишив у ній яскраві сліди, які химерно перемішувалися як між собою, так і з репліками «Заходу». [...] У цьому сенсі територія України, завдяки своєму географічному розташуванню на стику євразійського Степу і двох масивів європейської («візантійської» та «латинської») культур, справді є «перехрестям» між Азією, православною Європою та «латинською» Європою» [21, с. 363-364].

Важливе місце у книзі І. Гирича «Історичні причини наших поразок і перемог» займають проблеми церковно-культурної орієнтації України. Зауваживши, що після монголо-татарського нашествия Північна Русь потрапила під вплив азійської цивілізації (цій темі, до речі, присвячена серія книг В. Білінського «Країна Моксель або Московія» та «Москва ординська») у середовищі якої й почала складатися майбутня російська нація. Україна ж, насамперед її західні землі, опинилися в колі європейської цивілізації, яка визначила характерні особливості українського етносу та його ментальність. Як відомо, через віру і церковне життя простежується цивілізаційний вибір кожного народу. «Прийняття християнства з Візантії, - підкреслює І. Гирич, - зумовило потрапляння України до східноєвропейського, орієнтального християнського цивілізаційного кола держав, для якого характерним було нероздільне існування релігійної та світської влади – цезаропапізм. [...] Україна як європейська орієнтальна країна постійно опинялася в стані запізненого цивілізаційного розвитку» [2, с. 27].

Більше того, православний універсалізм, за визначенням І. Гирича, стояв на перешкоді формуванню етнічної окремішності українців у XVI-XVIII ст. А католицький універсалізм навпаки сприяв утвердженню держав національного типу. В цьому контексті хочемо звернути увагу на працю відомого вченого та громадського діяча Володимира Янева «Проблема психологічного окциденталізму України», в якій він доводить психологічну приналежність України до Європи: «Україна психологічно є складовою частиною Заходу, але рівночасно в нашій психіці виразно відбувається межовість [...] Наша межовість у майбутньому може стати для нас нашою силою [...] Вона може стати основою нашої неповторної оригінальності і нашого післанництва» [22, с. 148-149].

Щодо Люблінської унії 1569 р. І. Гирич, на відміну від окремих дослідників, які роблять спроби знайти у ній певні позитиви для України, дає їй категорично однозначну оцінку: «Люблінська унія, яка стала одним з месіанських польських міфів про братерство народів Речі Посполитої [...], не можна вважати позитивом у державному сенсі. Це був початок катастрофи, з якої знайшла вихід Хмельниччина» [2, с. 49].

Самі ж події середини XVII ст., які в сучасній українській історіографії частиною академічних істориків трактуються як Українська національна революція 1648-1676 рр. [23], І. Гирич називає Хмельниччиною, яка «не мала чітко виражених рис будівництва української держави, тому й дивуватися, що ця держава не постала, не доводиться. Козацьку державу треба розуміти не як легітимне міжнародне державне утворення, а як *напівзалежну буферну державну структуру* (виділення наше – О. П.), на кшталт інших держав, що утворювали пояс між Османською імперією й імперією Габсбургів, Річчю Посполитою та Московією. Подібними державами були Молдавське господарство, Семигород (угорська Трансільванія), Кримський ханат і Гетьманська держава» [2, с. 54].

Очевидно варто навести й думки інших дослідників, які зазначають, що в середині XVII ст.: «Здивована Європа побачила, як на її очах твориться нова держава з демократичною республіканською формою правління, органами законодавчої та виконавчої влади, які мали яскраво виражені національні риси» [24, с. 11]; «У середині цього ж століття козацтво під проводом Богдана Хмельницького підняло повстання, яке швидко переросло в українську Національно-визвольну війну, під час якої було створено Українську Козацьку Державу» [25, с. 4].

Визначаючи місце і роль українського козацтва у вітчизняній історії, І. Гирич наголошує, що козацтво запропонувало український варіант свідомості XVI-XVIII ст., який протиставило польському і російському. Козацька держава створила свій варіант культури відмінний від сусідів, сприяла розвитку літератури і мистецтва. «Козацька територія, - пише він, - стала місцем визрівання нових ідей нації в часи романтизму. Отже, козацький період став добою, що передала естафету української державності від князівських і литовсько-польських часів до історії нового часу» [2, с. 55].

Національний рух, в усіх його проявах, займає важливе місце в боротьбі народу за створення своєї національної держави. У рецензованих працях І. Гирича цьому питанню відведено чимало місця. Так, виділивши, за чеським соціологом М. Грохом, три етапи національного руху: романтичний, академічний та політичний, історик детальніше аналізує роль етнографії,

фольклористики, археографії і, звичайно, історіографії у «відвоюванні у сусідів українського історичного простору». Він наголошує, що це відбувалося засобами насамперед історичної науки. Саме тому, національний погляд на вітчизняну історію має таке важливе значення, адже для істориків ХІХ – початку ХХ ст., історична наука, була, як пише І. Гирич: «джерелом конструювання минулого українського народу, засобом доведення собі і сусідам існування в минулому повноправної нації, яка лише через утиски держав сусідніх панівних націй не змогла витворити окремішню державу [1, с. 53-54].

При цьому історик підкреслює, що «не все, що з погляду росіянина є правдою в історії, може бути істинним з української точки зору». Це принципове зауваження автора має відігравати ключову роль у трактуванні українського історичного процесу, зокрема при оцінці важливих, визначальних подій нашої історії та укладанні пантеону українських героїв. Тому, підготовка якихось спільних підручників з історії, це, так би мовити, навіть не науковий, а політичний проект спрямований на чергове нав'язування українцям чужої версії нашої історії і цілеспрямований наступ на українську історичну пам'ять. Як справедливо зауважує Леонід Зашкільняк – розколота історична пам'ять сучасного українського суспільства, це наслідок тривалого впливу та нав'язування українцям історичної пам'яті неукраїнських спільнот. «Тому, - пише він, - писати спільну історію України й Росії можна, відмовившись від українського або російського погляду на минуле» [26, с. 41].

Власне так багато уваги у праці І. Гирича «Концептуальні проблеми історії України» відводиться історичній дидактиці та українським підручникам з історії, які автор розглядає у їх розвитку. Перші українські підручники з історії, пише він, мали відповісти на виклики свого часу. Ключовим питанням тоді було – чи сприймати розпад Радянського Союзу як закономірне явище, чи лише як тимчасову рецесію, за якою неминуче має відбутися нове «собираніє русских земель» навколо Москви. Головним концептом українських підручників першої генерації було проведення своєрідного духовного кордону між Україною та Росією. Їхнє завдання полягало у розмежуванні колишнього

радянського історичного простору між Україною та Росією [1, с. 114-115].

Слід наголосити й на концептуальних методологічних засадах праць Ігоря Гирича. Перш, ніж викласти своє бачення історії України, автор аналізує історичну концепцію М. Грушевського (до речі, І. Гирич – відповідальний секретар п'ятдесяти томного видання спадщини М. Грушевського), подає визначальні ідеологеми т. зв. державницької школи в історіографії, а також розглядає її націоналістичну складову й аналізує радянсько-імперську ідеологію та її боротьбу з українським історичним світоглядом. В результаті своїх досліджень історик робить висновок, що в Україні сьогодні наявна постколоніальна свідомість, породжена масштабним ідейним і фізичним терором комуністичної системи проти традиційної української ідеології та її носіїв.

Щодо поняття «історична правда» то на його думку, будь-яка писана історія це не стільки те, що дійсно відбувалося в минулому, скільки уявлення автора про минуле: «Це не стільки історія сама по собі, скільки авторський текст (наратив) про історію, знання сучасної людини про минуле, як вона його розуміє. У текстах про історію завжди зустрічаються речі, які свідчать про суб'єктивність нашого відчуття історії» [1, с. 135].

Про ці аспекти історичної науки та дидактики нам уже доводилося неодноразово писати, тож обмежимося наступними тезами. По-перше, історичний процес взагалі й пізнання та реконструкція цього процесу зокрема – це складний шлях сприйняття своєрідних «викликів» доби, подолання «відгуків» і намагання дати на них адекватні часові «відповіді». В інструментарії нинішньої історичної науки є різноманітні засоби, сучасні методики й методології дослідження, які дають можливість відтворити як загальні закономірності світової історії, так і специфічні особливості національних історій. По-друге, оскільки історичні джерела, зокрема писемні, є продуктом людської діяльності, а історичні знання носять суб'єктивний характер і є результатом інтерпретацій й тлумачень істориків, тобто процесом, який триває перманентно, не варто робити остаточних категоричних висновків. Сучасні історичні дослідження не можуть обмежуватися якоюсь однією, навіть супермодерною

методологією, бо погляд на ті чи інші події, так би мовити «зсередини» чи «очима людини» досліджуваної епохи є не менш суб'єктивним, ніж традиційні методології дослідження. По-третє, саме тому національний погляд на вітчизняну історію є абсолютно нормальним і обґрунтованим з наукової точки зору й зважаючи, на загалом суб'єктивний характер історичної науки, не менш сциєнтичним, ніж інші, в т. ч. постмодерністські методології історичних досліджень.

До речі, мода на постмодерністських дискурс вже потрохи проходить на Заході. Так, відома польська дослідниця Ева Доманська зазначає: «Проблеми сучасного світу, детериторіалізація знання, що відбувається між різними дисциплінами, поступова інтеграція знання довкола певних дослідницьких проблем, а також відхід від постмодерністських тенденцій, впливають на істориків, які оцінюють досягнення історіографії та теорії історії протягом останніх 30 років і, розуміючи обмеженість домінуючих дослідницьких сфер, пропонують нові теми та підходи» [27, с.180-181].

Про поступове зникнення постструктуралістських та постмодерністських впливів на історіографію говорить також президент «Американської історичної асоціації» Габріель М. Шпігель [27, с. 181]. А професор Кембриджського університету Пітер Берк підкреслює, що національні історія, яка домінувала у ХІХ ст., зараз мусить змагатися за увагу з всесвітньою і локальною історією, яку колись залишали антикварам і аматорам та більш детально розглядає т. зв. «нову історію». П. Берк детально аналізує та порівнює її з «традиційною парадигмою» німецького історика Леопольда фон Ранке, засадничий концепт якої зводиться до тези: «написати, як це було насправді».

У своєму порівняльному аналізі «традиційної» або «старої науки» з «новою», П. Берк виокремлює низку положень. По-перше, відповідно до традиційної парадигми, історія тісно пов'язана з політикою, а останню розглядали у щільному зв'язку з державою. Нова історія пов'язана з будь-якою людською діяльністю: «усе має історію». Звідси походить гасло «тотальної історії», яке було близьке історикам школи «Анналів». По-друге, традиційні історики мислять історію як опис подій, тоді як нові історики зосереджуються на аналізі структур. По-третє, традиційна історія

пропонує погляд згори, у тому сенсі, що вона завжди зосереджувалась на великих вчинках великих людей, можновладців, генералів або церковних діячів. Решті людей в драмі історії відводилися ролі третього плану. Четверте, відповідно до традиційної парадигми, історія повинна базуватись на документах. Зокрема, Л. фон Ранке вважав, що на документах створених урядом і збережених в архівах, відповідно інші джерела інформації ним недооцінювались. Нова парадигма історіописання наполягає на вивченні ширшого кола свідчень. П'яте, відповідно до традиційної парадигми, яку своєрідно і яскраво сформулював Р. Дж. Коллінгвуд: «Коли історик питає: чому Брут убив Цезаря?, він має на увазі: що, на думку Брута, спричинило його рішення вбити Цезаря?» Цю модель історичних пояснень теж критикують сучасніші історики, які наголошують на розмаїтті питань, часто пов'язаних як з масовими рухами, так із індивідуальними вчинками, як з течіями, так і з подіями. Шосте, за традиційною парадигмою, історія об'єктивна. Завдання історика – дати читачеві «факти». Сьогодні цей ідеал вважається нереалістичним. П. Берк наголошує: «Хоч би як рішуче ми прагнули уникати упереджень, пов'язаних з кольором шкіри, віросповіданням, класом чи статтю, нам не уникнути розуміння минулого під певним кутом зору [...] Наш розум не відбиває реальності безпосередньо: ми сприймаємо світ крізь мереживо конвенцій, схем і стереотипів» [28, с. 18].

Розглядаючи проблему постмодернізму, П. Берк, відзначає, що «Постмодернізм – це парасолька, під якою ховається група людей, декотрі з яких ідуть за такими теоретиками культури, як Деррида, а інші – просто заперечують економічний і соціальний детермінізм і наголошують тендітність і плинність того, що називають «соціальною реальністю» [28, с. 33]. Відповідно далі, він говорить про істориків, які зайняли проміжну позицію між крайнощами традиціоналізму і постмодернізму, оскільки усвідомили труднощі визначення міри, до якої можна довіряти джерелам та міри, до якої історики можуть помилятися, пішовши за своєю уявою.

У даному контексті, окремі українські історики наголошують на потребі відійти від політичної історії «великих людей», зосереджуючи натомість увагу на структурах і масових процесах, на невидимих дійових особах історії – пересічних людях, щоб

написати історію «простолюдної більшості», а не елітної меншості. Очевидно, це одне з актуальних завдань сучасної української історіографії, як цікавими також є намагання проаналізувати влади в окремо взятому населеному пункті в різні історичні періоди чи спроба відповісти на запитання чому козацька старшина не налагодила співпраці з рядовим козацтвом і селянством, хто були, конкретні люди, які у 1932-1933 рр. працювали в державних і партійних органах конкретного села? Якого соціально-економічного походження були їхні сім'ї до 1917 або 1861 року? Як вони потрапили до органів влади? Чому вони відчужилися від решти громадян і т. ін. Але, чому при таких підходах, водночас лунають заклики не будувати національний наратив, а відображати плюралізм і протистояння наративів?

У той же час, дослідники даної проблеми зазначають, що постмодерністська свідомість, яка проголосила «тотальний плюралізм» думок, підходів й оцінок, наголошує на принциповій рівнозначності будь-якої точки зору на минуле-сучасне-майбутнє. Справді, можуть бути різні точки зору на те чи інше питання історії, але вони ніколи не будуть рівнозначними, бо українська і татарська точка зору на кримські походи козацтва це різні речі. Як і українська, і польська оцінки Коліївщини, українське і російське трактування Кирило-Мефодіївського братства, українська і російсько-радянська оцінки Українських Січових Стрільців, Голодомору, Української Повстанської Армії, Акту незалежності 1991 року, зрештою сучасного стану та перспектив незалежної України після 1991 р.

Тому, попри, «постмодерністський апофеоз релятивізму», [...] все чутнішими стають голоси тих, хто прагне дивитися на минуле і сучасне виходячи з базових ідейно-ціннісно-світоглядних засад власної культурної традиції» [28, с. 355]. В цьому плані, незважаючи на глобалістичний псевдоуніверсалізм, актуальною залишається розробка національної історії, відповідно до духовних основ свого народу.

В українському контексті, зокрема своєрідних ритуальних концептів про неперспективність національної парадигми, етноцентризму і, в той же час, акцентування на поліетнічності та мультикультурності України, надзвичайно цікавими й актуальними є роздуми професора Кембриджського університету Монтсеррат

Гібернау. Науковець зазначає, що на початку нового тисячоліття ідентичність націй зберігає свою силу й править за могутній чинник політичної мобілізації. Але національна ідентичність тепер відрізняється від національної ідентичності в інші періоди часу, і то просто тому, що за глобальної доби національна ідентичність водночас і міцніша завдяки ефективним стратегіям побудови нації, і набагато відкритіша чужим впливам, які неможливо контролювати та не пускати в національний простір.

Під цим оглядом, М. Гібернау порушує вкрай актуальне сьогодні питання поліетнічності й мультикультурності західного світу, яке, принаймі частково, можна спроектувати на українські реалії. Так, у праці звернено увагу на таку проблему західних націй як етнічні меншини іммігрантського походження. Вони, підкреслює М. Гібернау, створили міські анклави, де панують їхні закони, культура та релігія, тобто сформували гетто, цілком чуже основному суспільству, його національній ідентичності, культурі та цінностям. У багатьох західних країнах деякі з цих гетто спираються на пряме відкидання принципів і політичної культури суспільства – господаря. Західні нації відчувають загрозу зсередини, вони не впевнені, наскільки толерантними їм треба бути і що слід толерувати. Вони обстоюють полікультурність і в ім'я її сліпо плекають та фінансують культурне розмаїття, не звертаючи уваги, чи всі цінності та принципи, яким вони сприяють, сумісні з правами людини і такими західними цінностями, як свобода, гендерна рівність, рівність перед законом, толерантність.

«На мою думку, повага до культурного розмаїття та думка, що всі культури мають певні цінні компоненти, не зумовлює сліпої підтримки тих традицій і цінностей, які суперечать, принципам, що керують ліберальними демократичними суспільствами. Я стверджую, що ліберальні демократії не повинні толерувати-поширювати й фінансувати – альтернативні культури, які не поважають принципів демократії, рівності прав, свобод і толерантності. [...] Я обстоюю право іммігрантів зберігати свою культуру, але хочу наголосити й на їхньому обов'язку визнавати цінності, притаманні політичній культурі та інституціям суспільства-господаря, вивчати його мову, цінності та традиції» - так, доволі однозначно резюмує професор М. Гібернау [29, с. 251-252].

Вона впевнена: національна ідентичність й досі сильна і, напевне, змінюватиметься в передбачуваному майбутньому для збереження та утвердження своїх окремих культур.

Категоричний у своїх висновках знаний британський суспільствознавець Ентоні Сміт, який аналізує проблеми націй та націоналізму у глобальну епоху, зазначає, що частина дослідників дотримується думки, що нації і націоналізм вічні: «Вони не є ні рештками націоналістичної епохи, які от-от зникнуть чи розпадуться, ні неминучими, хай навіть прикрими, результатами модернізації. Навпаки, ця модернізація і так звана «постмодерна» епоха минуть, натомість нації залишаться фундаментом людського суспільства. [...] Хай там що, етнічна спільнота і нація залишаються основними елементами будь-якого можливого нового порядку» [30, с. 19-20]. Е. Сміт вважає, що лише збагнувши силу націоналізму і тривку привабливості національної ідентичності через їхню закоріненість у до модерного етнічного символізму та способах організації, є шанс зрозуміти відновлення етнічного націоналізму в час, коли «об'єктивні» умови мали зробити його застарілим» [30, с. 22].

В іншій своїй праці британський суспільствознавець підсумовує, що на фундаментальному рівні націю можна розглядати як духовну спільноту громадян, а націоналізм, як форму «політичної релігії» зі своїми власними священними книгами, літургіями, святими та ритуалами. Тому, «духовні підвалини націоналізму існуватимуть доти, доки націоналізм існує як політична ідеологія, - як суспільна культура і як політична релігія – приречена на розквіт, і доти національна ідентичність зоставатиметься одним з наріжних каменів сучасного світового порядку» [31, с. 133].

Дивно, та саме зарубіжні суспільствознавці проблемам української нації, націотворення, націоналізму присвятили свої численні праці, свідченням чого є фундаментальний том «Україна. Процеси націотворення» [32]. Автори збірника шукають відповіді на актуальні питання: чи українська нація повинна більше орієнтуватися на етнічні та мовні, чи на політичні чинники громадянської держави? Як окремі регіони України з їхніми відмінними історичними досвідами можуть інтегруватися в українську націю? Як українська нація відмежовується від

російської та польської? Наскільки советське врядування гальмувало націотворення чи сприяло йому та як поведеться сьогодні з советською спадщиною? Як формується сьогодні ставлення до єврейського питання? Яку роль в націотворенні відіграють історія, мова, релігія, література, територія та війна? Як відбувається націотворення в незалежній національній державі?

Власне, у даній роботі, з поміж багатьох інших концептуальних проблем історії України, ми спробували пошукати відповідь на вищезгадані запитання, зокрема, проаналізувавши новітні тенденції в історіографії, показати правомірність пізнавальних можливостей національного погляду на вітчизняну історію.

Список використаних джерел

1. Гирич І. Б. Концептуальні проблеми історії України / І. Гирич. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 2011. – 224 с.
2. Гирич Ігор. Історичні причини наших поразок і перемог/ І. Гирич. – Л.: ЛА «Піраміда», 2011. – 142 с.
3. Курс лекцій з історії України у чотирьох частинах. – Т.: Астон, 2007.
4. Очерки истории Украины / П.П. Толочко, Н.Ф. Котляр, А.А. Олейников [и др.]; под общей ред. П. П. Толочко. – К.: «Киевская Русь», 2010. – 480 с.
5. Галушко Кирило. Парк радянського періоду. [Новий довгоочікуваний посібник з історії України для вишів, рекомендований відомством Дмитра Табачника, повертає нас у 1937 рік] / Кирило Галушко // Український тиждень. – 2010. – №37. – 10–16 вересня.
6. Полянський О. Вступ до методології історії / О. Полянський // Наук. зап. Терноп. держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія : Історія. – Т., 2005. – Вип. І. – С. 186-193.
7. Полянський О. «Історія України»: глобалізаційні виклики та постмодерністські інтерпретації / О. Полянський // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Л., 2008. – Вип. 16. – С. 668–675.
8. Полянський О. Битви за історію України: від постмодерністських інтерпретацій до прямої українофобії / Олег Полянський // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць: Наук. зап. Рівнен. держ. гуман. у-ту. – Р., 2011. – Вип. 21. – С. 744-769.
9. Полянський Олег. Курс лекцій з історії України / О. Полянський. – Т.: Підручники і посібники, 2004. - 192 с.

10. Полянський О. А., Труба Р. І. Історія України : [навч. посіб. для семінарських занять для студ. неісторичних спец. ВНЗ] / Олег Полянський, Руслана Труба. – Л.: ЛДУФК, 2011. – 468 с.
11. Яковенко Наталя. Українська шляхта з кінця XIV-до середини XVII століття. Волинь і Центральна Україна / Наталя Яковенко. – 2-ге вид. – К.: Критика, 2008. – 472 с.
12. Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада / О. Однороженко. – К.: Темпора, 2011. – 422 с.
13. Грицак Ярослав. Передмова / Я. Грицак // Каппелер А. Росія, як політична імперія: Виникнення, Історія. Розпад / А. Каппелер; [пер. з нім. Христини Назаркевич]. – Л.: Вид-во УКУ, 2005. – 360 с.
14. Каппелер Андреас. Мала історія України / А. Каппелер; [пер. з нім.]. – К. «К.І.С.», 2007. – 264 с.
15. Галушко Кирило. Український націоналізм: ликбез для русских, или кто и зачем придумал Украину / К. Галушко. – К.: Темпора, 2010. – 632 с.
16. Когут Зенон . Коріння ідентичности. Студії з ранньомодерної та модерної історії України / Зенон Когут. – К.: Критика, 2004. – 352 с.
17. Україна: культурна спадщина, національна свідомість / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2012. – Вип. 21. – 964 с.
18. Грушевський Михайло. Звичайна схема «русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного Слов'янства / М. Грушевський // Вивід прав України. – Л.: Слово, - С. 7-13.
19. Терлецький Омелян. Україна заборолом культури й цивілізації перед степовиками / Омелян Терлецький. – Л., 1930. – 92 с.
20. Дашкевич Я. Україна між Сходом і Заходом (XIV-XVIII ст.) / Я. Дашкевич // Записки НТШ. – Л., 1991. – Т. 222. – С. 28-44.
21. Яковенко Н. «Україна між Сходом і Заходом»: проекція однієї ідеї / Н. Яковенко // Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVIII ст. – К.: Критика, 2002. – С. 333-365.
22. Полянський Олег. Спогад про уроки Володимира Янева / О. Полянський // Володимир Янів у добу ХХ сторіччя: збірник наукової конференції. – Т.: Навчальна книга – Богдан, 2007. – С. 148-157.
23. Смолій В. Українська національна революція XVII ст.(1648–1676 рр.) / В. Смолій, В. Степанков. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. – Т. 7. – 351 с. – (Україна крізь віки).
24. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / редкол.: В. А. Смолій [та ін.]. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 1. – 800 с.
25. Брехуненко В. Українська держава доби Богдана Хмельницького / В. Брехуненко. – Київ, 2009. – 64 с.
26. Зашкільняк Л. Залежна від політики / Леонід Зашкільняк // Український тиждень. – 2010. – №25-26. – 25 червня-1 липня.

27. Доманська Е. Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Ева Доманська; [пер. з польськ. та англ. В. Склокіна]. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 264 с.
28. Берк Пітер. Вступ. Нова історія: її минуле і майбутнє / Пітер Берк // Нові підходи до історіописання; за ред. Пітера Берка; [пер. з англ.]. – 2-ге вид., випр. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 368 с.
29. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау; [пер. з англ.]. – К.: Темпора, 2012. – 304 с.
30. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт; [пер. з англ. М. Климчука і Т. Цимбала]. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 320 с.
31. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія / Ентоні Сміт; [пер. з англ.]. – К.: К.І.С., 2004. – 170 с.
32. Україна. Процеси націотворення / упор. Андреас Каппелер; [пер. з нім.]. – К.: К.І.С., 2011. – 416 с.

Oleh Polyans'kyi. The newest tendencies in historiography and cognitive possibilities of national look to history of motherland

In the articles analysed, on the basis of books of I. Giricha, main aspects, scientific and cognitive possibilities of national look to history.

Keywords: *interpretation of historical process, national point of view, postmodernism, I. Girich, conceptual problems of history of Ukraine.*